RIETAVO APYLINKIŲ ŽVALGYMAS IR ŽVALGOMIEJI ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

Bronius DAKANIS

Vadovaujantis Archeologinio žvalgymo ir žvalgomųjų tyrimų Rietavo apylinkėse 2002 m. programa ir leidimu vykdyti archeologinius tyrimus Nr. 146, 2002 m. rugpjūčio 8 d. išduotu KVAD, 2002 m. rugpjūčio ir spalio mėn. Rietavo sav. teritorijoje vykdyti žvalgomieji archeologiniai tyrimai Lopaičių (Tverų) spėjamame kapinyne, vadinamame Didžiąja Šlapeike (IP 1446/A), Lopaičių piliakalnio (AR 802) aplinkoje, Pribitkos tyrinėto ir naikinto pilkapyno, kapinyno vietoje bei Tverų neaiškios kultūrinės vertės kapinyne, vadinamame Mažąja Šlapeike arba Švedkapiais (AV 944), žvalgytas Spraudžio spėjamas pilkapynas, vadinamas Švedų pilimis (IP 1445/A), Pajomančio, Žeberų kapinynas (AR 804), Tverų akmuo su dubenėliais ir kt. objektai, susipažinta su archeologiniais radiniais, saugomais ŽMA bei Tverų mokykloje.

Lopaičių, Tverų spėjamame kapinyne, vadinamame Didžiąja Šlapeike, esančiame 0,1 km į ŠR nuo išaiškinto Tverų kapinyno ir į V nuo Telšių–Tverų kelio, kalvoje (šio objekto vieta Žemėtvarkos projektavimo instituto pagamintame teritorijos ribų plane buvo pažymėta klaidingai – maždaug už 100 m į V–ŠV, ten, kur prieš Antrąjį pasaulinį karą stovėjo plytinė, po karo nugriauta kaip neįvykdžiusi gamybos plano), ištirtas bendras 20 m^2 plotas (du plotai po 10 m^2). Tirta spėjamo kapinyno P–PV dalyje, kuri nebuvo ariama ir apsėta javais. Ariama dalis žvalgyta metalo ieškikliu. Spėjamame kapinyne archeologinių radinių ar kapų pėdsakų neaptikta. Aptikus kapinyną su archeologiniais radiniais už 100 m į PV, Mažojoje Šlapeikėje, neliko abejonių, jog archyvinėje medžiagoje nurodomi Didžiojoje Šlapeikėje rasti archeologiniai dirbiniai yra būtent iš Mažosios Šlapeikės, dar vadinamos ir Šlapeikike. Po tyrimų nustatyta, jog Lopaičių (Tverų) kapinyno, vadinamo Didžiąja Šlapeike, įrašyti į Archeologinių vietų sąrašą ir saugoti nėra pagrindo.

Buvęs neaiškios kultūrinės vertės Tverų kapinynas, vadinamas Mažąja Šlapeike, Šlapeikike ir Švedkapiais, yra 2,1 km į V–PV nuo Lopaičių piliakalnio, 0,7 km į Š nuo Tverų bažnyčios bei 0,55 km ta pačia kryptimi nuo Tverų kapinių ir 0,1 km į V nuo Telšių–Tverų kelio, kalvelėje. Rugpjūčio mėn., žvalgant spėjamą kapinyną metalo ieškikliu, jo paviršiuje aptiktas plačiaašmenis pentinis kirvis, kalavijo rankenos dalis (ji buvo nuo kalavijo, kurio fragmentai aptikti kitoje vietoje vėliau, spalio mėn.), geležinė sagtis, 2 žiedai išplatintu viršumi, plokštelinė segė, juostinės apyrankės fragmentas, degintų mirusiųjų kauliukai. Dėl to, kad tyrimams trukdė perdžiūvęs kietas molis (išimant radinius gruntas būdavo apipilamas vandeniu), kapinyno tyrimai atidėti lietingesniam sezonui. Vėliau, spalio mėn., kapinyne buvo ištirtas 10 m^2 plotas, jame aptiktas labai apardytas deginto mirusiojo kapas su įkapėmis: ietigalio (?) įmovos fragmentu, peiliuko geležtės dalimi, geležine sagtimi, 3 žiedais (2 išplatinti viršumi ir 1 juostinis), plokštine sege, rantytu žalvariniu karoliu, žiedo (?)

lankelio dalimi ir žiesto puodo šukėmis (keli dirbiniai rasti ir kapo aplinkoje). Be to, žvalgant ištirto ploto aplinką metalų ieškikliu, dar rastas vienašmenis kalavijas su šalia gulėjusiu peiliu ir žalvariniu apkalu (kalavijo makštimi), deginto mirusiojo kaulų liekanomis, kito tokio pat kalavijo 3 dalys, peiliukas ir trijų peilių dalys, geležinė sagtis ir žiedas išplatintu viršumi. Išaiškinta, jog Romualdas Sasnauskas (1938–2001), žemės, kurioje aptiktas kapinynas, savininkas, maždaug prieš 10 m., po melioracijos darbų, kapinyno teritorijoje rado 2 plačiaašmenius kirvius ir 2 „akmeninius sviedinius", kuriuos jo vaikai nunešė į mokyklą (ne Tverų) (Vidmanto Sasnausko iš Tverų duomenys). Kapinynas labai apardytas apie 1987–1988 m., melioracijos ir laukų kelio tiesimo metu. Tada kapinyno paviršius buvo aplygintas ir suartas, o P pusė sustumta į kelio sankasą. Ekspedicijos metu padaryti tikslūs kapinyno teritorijos ir archeologinių dirbinių radimviečių topografiniai apmatavimai, kuriems panaudotas lazerinis tacheometras. Tverų kapinynas, padarius teritorijos ribų planą, po tyrimų turės būti įrašytas į Archeologinių vietų sąrašą. Išsiaiškinta, jog į ŽMA iš Tverų kapinyno yra patekę 5 žiedai (3 vytu viršumi, 1 viršumi, puoštu vijimo imitacija, ir 1 išplatintu viršumi) bei pusantros apyrankės išplatintais galais.

Kalvoje, esančioje į R nuo Lopaičių piliakalnio, ieškant jo gyvenvietės (spėta, kad ten galėjo stovėti Žemaičių kunigaikščio Vykinto pilis), penkiose vietose ištirti 1 m^2 ploto archeologiniai šurfai. Gyvenvietės kultūrinio sluoksnio pėdsakų neaptikta, kalva nepatogi gynybai, o joje gulinčių akmenų eilės ir krūvos bei duobė yra, be abejo, ankstyvosios melioracijos bei žemdirbystės padariniai. Tverų žemės, kuri rašytiniuose šaltiniuose nurodoma 1289 m., pilis turėjo stovėti Lopaičių piliakalnyje, vietinių gyventojų vadinamame Pilimis. Tuometinį tankų Tverų apylinkių apgyvendinimą patvirtina ir Tveruose aptiktas minėtas to bei panašaus laikotarpio Pribitkos kapinynas (Tverai siejami su XIII a. antrojo ketvirčio Žemaitijos kunigaikščiu Vykintu, kuris, kaip nurodo Ipatijaus metraštis, vadovavo žemaičių kariuomenei Saulės mūšyje 1236 m.). Be to, nustatyta, kad paties Lopaičių piliakalnio, vadinamo Pilimis, V šaltiniuotas šlaitas griūva į Aitralės upelį. Sutvarkius želdinius piliakalnyje, reikėtų parengti jo šlaitų sutvarkymo projektą ir paruošti šią Žemaitijos ir Lietuvos istorijai svarbią vietą lankymui (nuo piliakalnio atsiveria įspūdingas vaizdas į mažai urbanizuotas Tverų apylinkes, leidžiančias suvokti šios vietos svarbą Žemaitijos gynybinėje sistemoje prieš Kryžiuočių ordiną, beje, labai primenančias Vilniaus). Patys Tverai iki XVI a. vidurio (ir XVIII a. pabaigoje) buvo valsčiaus, o XVII–XVIII a. – seniūnijos centras (nurodoma, kad 1527 m. Tverai atiteko Stanislovui Kęsgailai). XVI a. pabaigoje Tveruose pastatyta bažnyčia, o 1643 m. Tverai – jau miestelis.

Ekspedicijos metu griūvančiame dar karjero nenukastos Pribitkos pilkapyno vietos P šlaite aptikta išbirusių žmonių kaulų. Toje vietoje, palei karjero kraštą, ištirtas apie 18 m^2 plotas (1,5x3x8 m). Aptikta žmonių pavienių užkastų kaulų bei be sistemos gulinčių didelių (nuo 11x20x20 iki 25x42x48 cm) aštuonių akmenų grupė. Akmenys, be abejo, yra sunaikintų pilkapių akmenų vainikų liekanos, o kaulai – iš palaidojimų pilkapiuose. Be to, į Š–ŠR nuo ištirto ploto viena šalia kitos dar yra dvi 7 m skersmens ir 25–30 cm aukščio kalvelės – matyt, išskleisti pilkapių sampilai (į karjero teritoriją patekusius penkis II–III a.

datuotus pilkapius ištyrė Jono Stankaus, o XIV a. pabaigos – XV a. pradžios (buvę ir VIII–XII a. kapų) kapinyną – Algimanto Merkevičiaus vadovaujamos 1981–1982 m. LII ekspedicijos). Tačiau į R nuo karjero dar gali būti išlikusi ir kapinyno dalis. Šiais metais žvalgant karjero šlaitus čia aptikta žmonių pavienių kaulų iš suardytų kapų. Be to, vietiniai gyventojai nurodė, jog apie 1988 m. (t. y. po tyrimų), kasant žvyrą į V nuo kelio link Ruškio ežero (tarp šio kelio kryžkelės su Tverų–Varnių keliu ir stovinčio kryžiaus), buvę rasta kaukolių, todėl kasimas buvęs uždraustas (Prano Pliuškio iš Tverų duomenys). Kad karjere iškasdavo daug žmonių kaukolių dar iki tyrimų, o po tyrimų – ant naujojo Tverų–Varnių kelio, nurodė ir Jonas Bružinskis iš Tauravo. Artimiausiu metu reikėtų atlikti platesnius Pribitkos spėjamų pilkapyno liekanų ir kapinyno žvalgomuosius tyrimus (žvalgant metalo ieškikliu teritorijos paviršių archeologinių dirbinių, išskyrus abejotiną peilio fragmentą, neaptikta), kurie parodytų, ar išlikusios jų dalys galės papildyti Tverų–Lopaičių archeologinių vietų kompleksą.

Ekspedicija nustatė, kad 3 km į V nuo Spraudžio bažnyčios, į Š nuo Valakių pievos, Letauso kairiojoje pakrantėje, Meškių miško 69 kvartalo P dalyje tikrai yra Spraudžio pilkapynas, vadinamas Švedų pilimis (spėtą pilkapyną 1984 m. surado MMT archeologinė ekspedicija, o jo tik apytikslį planą, nesant vietovėje pastovių orientyrų, sudarė Žemėtvarkos projektavimo institutas). Vėliau du kartus bandyta patekti prie spėjamo pilkapyno, tačiau nesėkmingai – dėl blogų gamtinių sąlygų (pelkių, ištvinusio Letauso ir nepravažiuojamų miškų) jis liko nežvalgytas. Šios ekspedicijos metu naudojant teodolitą padarytas pilkapyno teritorijos ir pilkapių išsidėstymo planas. Pilkapyne yra 4 pilkapiai, kurių sampilai yra 11x17,5 m skersmens ir iki 1,5 m aukščio. Atstumas tarp pilkapių – nuo 5 iki 11–12 m. Pilkapiai būdingi pirmiesiems amžiams po Kr. Sudarius Spraudžio pilkapyno teritorijos ribų planą, būtina įrašyti į Archeologinių vietų sąrašą (beje, aplinkinių savivaldybių teritorijose to laikotarpio laidojimo paminklų jau beveik neišliko). Pilkapyno Š pilkapio centrinė dalis prieš keliolika metų buvo nustumdyta buldozeriu įrengiant dabar nenaudojamą miško keliuką. Šį pilkapį galima būtų ištirti (giliau buvę kapai nustumdytoje vietoje dar gali būti išlikę), o po tyrimų – visą sampilą atpilti, nes tai geriausiai išlikęs pilkapynas Žemaitijoje.

Ekspedicijos metu Tveruose išaiškintas nežinomas akmuo su dubenėliais, primenantis žmogaus veidą. Akmuo pilko vidutinio grūdėtumo granito, 63 cm aukščio, 33 cm pločio ir 13–21 cm storio. Jame išgludintos 4–5 lėkštos duobutės – dubenėliai, kurie yra 4–8 cm skersmens ir 3,5–6 m gylio (3–4 duobutės akmens priekyje ir 1 – viršuje). Dešiniajame akmens šone suformuotas 14 cm ilgio ir 7 cm pločio įdubimas, kad akmuo įgautų veido formą. Kitas panašus, tik mažesnis įdubimas toje pačioje akmens pusėje padarytas suformuojant skruostą. Akių vietoms du dubenėliai, matyt, panaudoti vėliau – jų dugnas įgilintas link galvos centro. Akmenys su dubenėliais datuojami žalvario amžiaus pabaiga – ankstyvuoju geležies amžiumi ir siejami su Saulės garbinimu. Žemaitijoje akmenys su dubenėliais dar surasti Apuolėje, Imbarėje ir Pelėkiuose, tačiau kad iš akmens (matyt, kiek vėliau) būtų padaryta skulptūra, Lietuvoje nežinoma (tiksliau akmenį apibūdinti padėtų trasologiniai jo tyrimai). Akmuo šiuo metu yra Stasio Laurynavičiaus sodyboje. Jis atvežtas iš

Kaupų k., esančio netoli Pribitkos pilkapyno ir kapinyno vietos bei Tauravo dvarvietės. Akmuo surastas po melioracijos sumestų akmenų krūvoje, 300 m į ŠR nuo Kaupų kalvos, kurioje nurodomos senosios kapinės, ir tiek pat į P nuo Varnių–Tverų kelio, tarp daugiabučio gyvenamojo namo ir miškelio. Tverų, Kaupų akmenį su dubenėliais būtina įrašyti į Kilnojamųjų kultūros vertybių registrą.

Į NKVR dar nebuvo įrašytas Pajomančio (Žeberių) kapinynas (AR 804), nes po MMT 1984 m. ekspedicijos Žemėtvarkos projektavimo institutas nesudarė jo teritorijos ribų plano. Kapinyną, datuotą V–VIII a. pr. Kr., 1963 m. tyrinėjo Telšių kraštotyros muziejaus ekspedicija, vadovaujama Vito Valatkos. 2002 m. planuota nustatyti kapinyno teritoriją. Telšių muziejuje gautas V. Valatkos tyrinėjimų dienoraštis, kuriame apibūdinta kapinyno vieta, metalo ieškikliu žvalgyta jo aplinka. Šiuo metu kaip kapinynas saugoma buvusios jaujos vieta ir jos aplinka, nuo kurios į P ir V yra gyventojų daržai. Daržuose archeologinių radinių neaptikta, todėl kapinyno teritorija palikta tokia pat, kokia saugoma dabar (tokia ji nurodoma ir patvirtintame 1978 m. plane bei buvusio kolūkio 1987 m. žemėlapyje). Sudarius Pajomančio (Žeberių) kapinyno teritorijos ribų planą, jis turi būti įrašytas į Archeologinių vietų sąrašą (ateityje archeologiniais žvalgomaisiais tyrimais reikėtų patikslinti kapinyno V ir ypač P ribas).

Maždaug už 1,2 km į PV nuo Pajomančio (Žeberių) kapinyno, šalia buvusio dvaro sodybos, yra I–II a. Vienragių pilkapių, tyrinėtų 1963 (vad. Vitas Valatka) ir 1977 m. (vad. Mykolas Michelbertas), vieta. Vieta nesunaikinta, todėl, mūsų nuomone, ją būtų galima įrašyti į savivaldybės kultūros vertybių registrą ir saugoti su šalia esančiomis dvaro sodybos parko liekanomis (prie kelio į Tverus stovi net paminklinė Vienragių pilkapyno lenta).

Kaupų k. žvalgyta apylinkėse dominuojanti kalva gana stačiais šlaitais, primenanti ankstyvą piliakalnį-slėptuvę. Ji kartografuota ir saugoma kaip kaimo antrosios kapinės. Vietiniai gyventojai nežino, kad čia būtų laidota (Jonas Bružinskis iš gretimo Tauravo k.). Prie kalvos buvusi pastatyta lenta su užrašu „Kaupų piliakalnis“, o gyvenvietę prie kalvos vadino Pakape (taip vadinęs gal tik kolūkio pirmininkas).

Žvalgant Tauravo dvarvietę išsiaiškinta, kad į PR nuo Aitralės tvenkinio ir į ŠR nuo gyvenvietės gatvių sankryžos stovėjo iš akmenų mūryta ferma (mūro akmenys užkasti apie 1974–1975 m. statant gyvenvietę), o piečiau, kitoje gatvės pusėje, buvo kumetynas (dabar sodyba). Nuo kumetyno į PR ir į ŠR nuo dvaro parko, augančio gojelio vietoje yra sudegusio dvaro pamatai (minėtų dvaro pastatų vietos kartografinėje medžiagoje į buvusio dvaro sodybos teritoriją neįtrauktos). Dvaras priklausęs Jasinskiui (jo duktė lankosi buvusiame kumetyne), paveldėjusiam jį iš Černiauskio (Černiauskis palaidotas Pribitkos Kapukuose, o Jasinskis – Tveruose).

Ekspedicijos metu žvalgytas ir Šiūraičių piliakalnis bei už 250 m nuo jo į V esanti iki 100 m ilgio Š–P kryptimi ir apie 40 m pločio, maždaug 4 (P pusė) – 6 (Š pusė) m aukščio kalva stačiais šlaitais. Kalva laikoma „gynybine kapaviete, Švedkapiu“. Ji šiuo metu nesaugoma, todėl ją reikėtų įrašyti į savivaldybės registrą ir atlikti žvalgomuosius archeologijos tyrimus – čia gali būti ir kapinynas, susijęs su netoli esančiu piliakalniu (kitos būdingos kapinynui vietos netoli piliakalnio lyg ir nėra). Šiūraičių piliakalnis gerai išlikęs ir įspūdingas savo gynybiniais

įrengimais – pylimais ir grioviais. Jame galėjo stovėti viena iš Tverų žemės pilių (tik jo gamtinė aplinka ne tokia patogi gynybai kaip Lopaičių piliakalnio). Sutvarkius piliakalnio želdinius ir jo aplinką (ypač daugiabučio namo kiemą), jį reikėtų paruošti lankymui, nes tai vienas iš unikaliausių Žemaitijos piliakalnių. Be to, minėtos kalvos žvalgomųjų tyrimų metu reikėtų surasti ir neabejotinai prie piliakalnio esančią papėdės gyvenvietę (apie aprašytą kalvą ir kažkokį kūgio formos akmenį, esantį netoli miške, gali žinoti Stasė Burneikienė iš Gelžyčių k. bei jos sūnus Povilas iš Tverų).

Išsiaiškinta, kad Tverų mokykloje saugomi du akmeniniai kirviai su skylėmis kotui ir geležinis ietigalis, kurie esą rasti Pribitkos k. apylinkėse, atlikta jų fiksacija.

SURVEY AND ARCHAEOLOGICAL EXPLORATIONS IN THE RIETAVAS SURROUNDING AREA

In 2002 KPC surveyed the archaeological objects in the Rietavas surroundings and established that the Tverai cemetery, the location of Pribitka barrow cemetery, the Spraudis barrow cemetery, the Tverai stone with bowls should be listed into the list of the archaeological places.

PILIAKALNIŲ SISTEMA APIE BIRŽULIO–LŪKSTO DUBURĮ

Stasys KASPARAVIČIUS

2000–2002 m. buvo vykdomos žvalgomosios ekspedicijos po Žemaitijos piliakalnius. Jų metu aplankyti visi apie Biržulio–Lūksto duburį įrengti piliakalniai ir apžiūrėtos jų apylinkės kelių kilometrų spinduliu. Gauti rezultatai nustebino. Mūsų krašte, pasirodo, dar daug paslapčių, kurias atskleisti – ne vienerių metų darbas. Pastebėta, kad piliakalnių išdėstymas nėra chaotiškas, jie sudarė tam tikrą gynybinę sistemą. Jai galėjo vadovauti vienas iš žymesnių kunigaikščių, o jo pilis turėjo būti tos sistemos centras. Padarius piliakalnių išsidėstymo schemą apie Biržulio–Lūksto duburį (*Biržulio draustinio fizinių, geografinių ir ornitologinių sąlygų tyrimo ataskaita*, LTSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, Vilniaus valstybinis universitetas, Gamtos mokslų fakultetas, V., 1982), išryškėjo sistemos kontūrai su centru Vembutų piliakalnyje (98 pav.).

Žemaitija turėjo būti pakankamai ekonomiškai išvystytas kraštas, turėjęs vidaus savivaldos struktūrą, atitinkamą mentalitetą. Vykstant kryžiuočių ir kalavijuočių antpuoliams, ji negalėjo būti pavienėmis pilelėmis nubarstyta teritorija, greičiausiai čia buvo sukurta gerai organizuota gynybinė sistema. Kiekviena pilis turėjo savo paskirtį. Taip manyti verčia piliakalnių tinklo išsidėstymo, įtvirtinimų apimties ir pobūdžio analizė. Sistemos funkcionavimui reikėjo tam tikros valdymo struktūros, turėjo vykti karių parengimas ir apginklavimas, pilių bei įtvirtinimų statyba ir priežiūra, materialinis kariuomenės aprūpinimas.

Reikėtų paminėti dar vieną svarbų momentą – žmonių sutelkimui aktyviam darbui ir veiklai ilgalaikio karo sąlygomis ypač svarbūs buvo senojo tikėjimo vedliai. Prie pilių ir daugelyje kitų vietų egzistavo